

ALVYDAS NOREIKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

VYTAUTAS KAVOLIS IR FENOMENOLOGIJA: NEĮVYKĘS DIALOGAS

Vytautas Kavolis and Phenomenology: A Failed Dialogue

SUMMARY

The paper looks into the question of the relationship between the research methodology of Vytautas Kavolis, a Lithuanian-American sociologist, and phenomenology. It is argued that Kavolis' relationship with phenomenology is multifaceted. On the one hand, in one of his research fields (sociology of visual arts and literature), the scientist strictly distances himself from phenomenology, while in other ones, such as Civilization Studies, he sometimes relies on phenomenological ideas. On the other hand, there are points at which Kavolis' methodology intersects with phenomenological philosophy and sociology. However, these common points were not explained by the scientist himself. The only publication where Kavolis consciously and heavily relies on phenomenology is his study *Nužemintųjų generacija* (The Generation of the Humiliated).

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas lietuvių išeivių sociologo Vytauto Kavolio tyrimų metodologijos santykis su fenomenologija. Įrodinėjama, kad Kavolio santykiai su fenomenologija už studijos *Nužemintųjų generacija*, kurios fenomenologinis pobūdis nekelia jokių abejonių, ribų yra nevienareikšmiai. Viena vertus, vienuose tyrimo laukuose (vaizduojamojo meno ir literatūros sociologijoje) mokslininkas griežtai atsiriboja nuo fenomenologijos, o kituose laukuose (civilizacijų analizėje) fragmentiškai naudojasi atskirais fenomenologų darbais. Antra vertus, tarp Kavolio metodologijos ir fenomenologinės filosofijos bei sociologijos esama keletos reikšmingų sąlyčio taškų, kurių pats mokslininkas neeksplikavo.

Vienas ryškiausių Amerikos lietuvių sociologo Vytauto Kavolio sociologijos bruožų – teorinis ir metodologinis pliuralizmas. Kavolis dirbo skirtinguose tyrimo laukuose, kiekviename jų vienu metu naudojo, arba kaip teoretikas siūlė naudoti, skirtingus teorinius požiūrius, metodus, teorijas, prielaidas ir kitas pa-

RAKTAŽODŽIAI: Vytautas Kavolis, fenomenologijos recepcija Lietuvoje, fenomenologinė sociologija.

KEY WORDS: Vytautas Kavolis, phenomenology's reception in Lithuania, phenomenological sociology.

žintines priemones. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie bendruosius teorinius vieno iš savo tyrimo laukų principus, jis rašo:

Istorinei psichologijai pakenkė tendencija pernelyg monolitiškais terminais apmąstyti istorijoje pasireiškiančius psichinius procesus, tarytum tam tikru istorijos laikotarpiu būtų vykęs tik vienas, pagrindinis procesas. <...> Jeigu yra disciplina, kurioje monolitiniai modeliai negali aprėpti faktų kompleksiskumo bei nepastovumo ir kurioje, norint paaiškinti žinomų faktų ypatybes, reikia remtis iš dalies vienas kitą dengiančių modelių gausa, tai – istorinė psichologija (Kavolis 1995a: 7).

Lietuvos akademinėje visuomenėje seniai atkreiptas dėmesys, kad tarp įvairių Kavolio naudotų pažintinių priemonių figūruoja ir fenomenologinis požiūris. Turbūt išsamiausiai į Kavolio ir fenomenologijos santykį gilinasi Arūnas Sverdiolas. Kavolio studijoje *Nužemintųjų generacija* dėstomas egzistencinės fenomenologijos idėjas tyrinėtojas traktuoja kaip mokslininko asmeninės patirties, sąlygotos egzilio, išraišką. Šią patirtį Sverdiolas glaustai nusako taip: „Tremtis išlaisvina asmenį, kuris pasirodo tepriklausęs tiktai sau pačiam, o kartu iškelia neišvengiamą uždavinį lemti savo egzistenciją, išsipareigoti, tokiu būdu įgyjant apibrėžtis, tampant kažkuo, kažkokiu, mintimi apibrėžiant ir veiksmis apibrėžiant savo egzistenciją“ (Sverdiolas 2005:

23). Egzilio sąlygotą patirtį Sverdiolas traktuoja kaip gelminį filosofinį Kavolio sociologijos lygmenį. Anot jo, šis lygmuo vaidina lemiamą vaidmenį lietuvių išėivių sociologui sprendžiant metodologinius klausimus. Esą asmeninės patirties paskatintas savipratos poreikis lemia tiek jo tyrimo temų, tiek ir tyrimo priemonių pasirinkimą.

Sverdiolo atlikta analizė neapėrija visų Kavolio ir fenomenologijos santykių aspektų. Lieka neapartas klausimas, kokią vaidmenį metodologiniame Kavolio sociologijos lygmenyje vaidina ne tik mokslininko asmeninė patirtis, bet ir fenomenologinės nuostatos, tiek tos, kuriomis remiantis rekonstruojama minėta patirtis, tiek ir kitokios. Šis klausimas yra svarbus norint kuo adekvačiau suprasti Kavolio naudotą pažinimo instrumentariją bei fenomenologijos vietą jame.

Esame jau nagrinėję, kaip *Nužemintųjų generacijoje*, remiantis egzistencinės fenomenologijos idėjomis, ne tik apmąstoma egzilio sąlygota asmeninė patirtis, bet ir įgyvendinami socialinės bei politinės psichologijos uždaviniai (Noreika 2015: 14–25; Noreika 2017: 24–31). Todėl šiame straipsnyje norėtume žengti žingsnį į priekį ir aptarti, kaip Kavolio santykiai su fenomenologija klostosi tyrimo laukuose, plytinčiuose už *Nužemintųjų generacijos* ribų.

KAVOLIO ATSIKIBOJIMAS NUO FENOMENOLOGIJOS

Egzistencinis-fenomenologinis *Nužemintųjų generacijos* pobūdis nuteikia, kad fenomenologijos pėdsakų turėtų būti lengva aptikti ir kituose panašiu metu paskelbtuose Kavolio darbuose.

Tačiau, deja, tikrovė pasirodo nepalyginti sudėtingesnė.

Pažvelgus į kitus tuo pat metu plėtotus tyrimo laukus – vaizduojamojo meno sociologiją ir socialinės patologijos stu-

dijas, – pirmiausia į akis krinta Kavolio naudotas tyrimo būdas – *kauzalinis aiškinimas*. Meninės išraiškos formos, jų tobulumas, meno turinį sudarantys vaizdiniai bei destruktivus elgesys, kuriuo, lietuvių išeiivių sociologo įsitikinimu, pasireiškia socialinė patologija, aiškina mas siejant juos su vienu ar kitu socialiniu ar kultūriniu veiksmu. Turėdamas mintyje 1968 m. pasirodžiusią monografiją *Artistic Expression – A Sociological Analysis (Meninė išraiška – sociologinė analizė)*, Kavolis rašo:

Aš bandžiau išaižyti visuomenę į ją sudarančius elementus ir ieškoti ryšių tarp tam tikrų visuomenės elementų ir specifinių dailės stiliaus savybių. Svarstoma, kaip, sakykime, stabili bendruomenė sukuria tam tikrą vaizduotės polinkį, išreiškiamą tam tikromis meno formomis, o nestabili bendruomenė sukuria kitokius vaizduotės polinkius ir išreiškia juos kitomis meno formomis. Aptariamos bendruomeninė, politinė, ekonominė sistemos, socialinė stratifikacija, socialiniai vaidmenys ir visur klausama, kaip tam tikra visuomenės struktūra, tam tikras visuomenės elementas veikia vaizduotės polinkius ir kaip jie išreiškiami tam tikromis stilistinėmis ypatybėmis (Kavolis 2000(1992): 18).

Tęsdamas jis nurodo, kad minėtoje monografijoje jam pavykę suformuluoti kelis šimtus „hipotezių apie santykius tarp vieno visuomenės elemento (ne visos visuomenės, bet būtent elemento) ir specifinio dailės stiliaus elemento, tam tikros socialinės detalės ir tam tikros stiliaus detalės“ (Kavolis 2000(1992): 18).

Fenomenologinio judėjimo tyrinėtojas Herbertas Spiegelbergas, vertindamas

fenomenologinio metodo savitumą palyginti su kitais filosofiniais ir moksliniais metodais, nurodo, kad neigiamas nusistatymas kauzalinio aiškinimo atžvilgiu sudaro fenomenologinio tyrimo būdo esmę. Jis teigia:

Tačiau lemiamas klausimas yra tai, ar fenomenologinis metodas, paimtas kaip visuma, sudaro naują ir originalų požiūrį. <...> Teigiamas atsakymas pirmiausia gali nurodyti į neigiamas charakteristikas: visais lygmenimis fenomenologinis požiūris prieštarauja aiškinamosioms hipotezėms; jis apsiriboja tiesioginiais intuityvaus suvokimo duomenimis (Spiegelberg 1982: 716–717).

Neigiamas fenomenologijos nusistatymas kauzalinio aiškinimo atžvilgiu, pasak amerikiečių tyrinėtojo, pasireiškia nuo pat jos ištakų – Franzo Brentano aprašomosios psichologijos (Spiegelberg 1982: 34–35). Šį priešiškusumą Spiegelbergas kildina iš „pagarbumo fenomenams“, kuris yra ne kas kita kaip antiredukcionistinis požiūris į reiškinius ir jų savybes. Anot amerikiečių filosofo, „pagarbumą fenomenams“ fenomenologija įgyja atlikdama du veiksmus: pirma, atsisakydama vienus reiškinius bei savybes aiškinti per kitus reiškinius bei savybes ir, antra, susilaikydama nuo sprendimo apie tai, kas egzistuoja, o kas ne. Fenomenologija, tirdama „tiesioginius intuityvaus suvokimo duomenis“, vietoj priežastinio aiškinimo taiko kitą tyrimo būdą – *aprašymą*.

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, Kavolio vaizduojamojo meno sociologijos ir socialinės patologijos studijų negalima priskirti fenomenologinės sociologijos pakraipai. Tokiam priskyrimui prieštarautų ir pats lietuvių išeiivių sociologas.

Mat savo kūrybinėje autobiografijoje jis yra atvirai pareiškęs apie nefenomenologinį savosios vaizduojamojo meno sociologijos pobūdį. Čia skaitome:

Ši programa buvo savotiška alternatyva marksistinei ir fenomenologinei dailės sociologijai, kurios abi viešpatavo dailės sociologijos darbuose. Bandžiau padaryti tai, kam mačiau galimybę ir reikalą – sukurti empiriškai pagrįstą dailės sociologiją, kurioje nedominuotų ideologinės prielaidos, kaip Arnoldo Hauserio marksistinės prielaidos, ir kuri apimtų visą egzistuojančią medžiagą, nežiūrint akademinų disciplinų skirtumų. Fenomenologinė estetika daugiausiai rėmėsi vakarietiška medžiaga, o aš Vakarų dailei neskyriau privilegijuoto statuso ir traktavau visas tradicijas vienodai, kiek galėdavau rasti tinkamų duomenų (Kavolis 2000(1992): 20–21).

Ten pat Kavolis pažymi, kad ir kiti atitinkamai suvokė jo atliktus tyrimus: „Mano ambicija buvo kukli: tiktai apimti visą egzistuojančią medžiagą – visų kultūrų ir visų epochų! Stengdamasis tai padaryti, sukonstravau kai ką, kas buvo suvokta kaip alternatyva labai populiariai ir įtakingai fenomenologinei estetikai“ (Kavolis 2000(1992): 21).

Fenomenologinė estetika Kavolio netenkina ne tik dėl to, kad teikia pirmenybę Vakarų menui, bet ir dėl mokslškumo trūkumo. Lietuvių išeivių sociologas teigia: „Siekiau objektyvumo, stengdamasis sintetinti skirtingų akademinų disciplinų medžiagą. Jei iš jų visų gali ką nors perimti ir jų visų intelektualinėmis perspektyvomis paremti vieną specifinę, ribotą hipotezę, tai gali šiek tiek pasitikėti savo išvada kaip mokslininkas.

O fenomenologija nesiekia mokslškumo ir naudojasi filosofiniais metodais“ (Kavolis 2000(1992): 21).

Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad Kavolis prisipažįsta, jog su fenomenologija jam buvo nepakeliui ne tik vaizduojamojo meno, bet ir literatūros sociologijoje, kurioje darbavosi 1970–1972 ir 1988–1992 m. Jis sako: „Apskritai ši studijų programa buvo kiek polemiska – aš ginčijausi su Lucieno Goldmano tipo literatūros sociologija, kai kur ėjau prieš *Rezeptionsaesthetik*, prieš kitas populiarias mokyklas“ (Kavolis 2000(1992): 24). Citatoje minima *Rezeptionsaesthetik* yra literatūros ir interpretacijos teorija, kuri pabrėžia aktyvų skaitytojo vaidmenį konstituojant literatūros kūrinių prasmę. Gilindamasi į tai, kaip skaitytojas dalyvauja kuriant prasmę, recepcijos estetika, ar tiesiog *recepcijos teorija*, yra ne kas kita kaip skaitymo fenomenologija. Svarstomos temos požiūriu reikšminga tai, kad tarp recepcijos teorijos pirmtakų atrandame ir tokį fenomenologijos grandį kaip lenkų filosofas Romanas Ingardenas (Holub 1984: 22–29).

Kavoliui pavyko sukurti struktūrinę-funkcinę vaizduojamojo meno sociologiją, kurios teorinį pagrindą sudaro Talcotto Parsonso idėjos, papildytos ir pakoreguotos kitų autorių išvalgomis. Tiek Kavolio meno samprata, tiek ir kultūrinių bei socialinių meno determinantų apibrėžimas iš principo atitinka Parsonso meno, kultūros ir visuomenės sampratą, o kavoliškasis kauzalinis aiškinimas yra ne kas kita kaip į kauzalinę kalbą išverstas parsonsiškasis funkcinis aiškinimas (plačiau žr. Noreika 2011: 66–67). Struktūri-

nėmis-funkcinėmis prielaidomis paremtos ir Kavolio socialinės patologijos studijos, o žvelgiant dar plačiau – ir kiti tyrimo laukai (kultūrinė psichologija, literatūros sociologija, civilizacijų analizė ir lietuvių sąmoningumo istorija), nors kiekviename jų jos patiria didesnių ar mažesnių transformacijų bei derinimų su kitokio tipo prielaidomis.

Turint omenyje visa, kas pasakyta, kyla klausimas, ar nebus taip, kad *Nužemintųjų generacija* yra vienintelis fenome-

nologinio metodo panaudojimo atvejis Kavolio kūryboje. Vis dėlto pirma laiko nenuleisti rankų skatina viena Kavolio intelektualinės autobiografijos vieta. Savo pastabas apie fenomenologinio požiūrio nevaisingumą vaizduojamojo meno sociologijoje jis užbaigia tokiu sakiniu: „Neturiu didelio noro su fenomenologija kovoti, kartais netgi su ja susisiekiu savo darbuose“ (Kavolis 2000(1992): 21). Tad pasidaro įdomu, kokius kartus lietuvių išievių sociologas turi mintyje.

KAVOLIŠKASIS APRAŠYMAS IR FENOMENOLOGINIS METODAS

Galimybė toliau svarstyti apie Kavolio santykius su fenomenologija atsiveria tuomet, kai atkreipiame dėmesį į tai, kad kauzalinis aiškinimas Kavolio tyrimo laukuose vyrauja nevienodu mastu. Besąlygiškai jam paklūsta vaizduojamojo meno sociologija ir socialinės patologijos studijos, o kultūrinė psichologija, literatūros sociologija, civilizacijų analizė ir lietuvių sąmoningumo istorija – tik su didesnėmis ar mažesnėmis išlygomis. Kauzaliniam aiškinimui nepasiekiamose Kavolio sociologijos vietose pasirodo aprašymas, kuris savo pobūdžiu yra giminingas fenomenologiniam aprašymui.

Kavoliškojo aprašymo, neturinčio nieko bendra su kauzaliniu aiškinimu, panašumą su fenomenologiniu aprašymu išduoda antiredukcionizmas, kurį Spiegelbergas įvardija skiriamuoju fenomenologinio aprašymo požymiu¹. Galimybė naudoti tokio tipo aprašymą Kavoliui atsiveria tuomet, kai jis taria, jog ne viską kultūroje ir asmenybėje galima paaiškinti nurodant į įvairiausių socialinius bei kultūrinius determinantus. Esą

tiek kultūroje, tiek ir asmenybėje egzistuoja tam tikras likutis, kuris yra arba visiškai neapibrėžtai nulemtas socialinių bei kultūrinių veiksnių, arba iš viso nepasiekiamas kauzaliniam poveikiui. Turima mintyje tai, kad simbolinių išraiškos priemonių (išraiškos formų, vaizdinių ir prasmių) pasirinkimas ir kombinavimas kuriant bendrąją simbolinio darinio struktūrą, taip pat ir asmens siekis atrasti būdą, kaip savo asmenybę integruoti į darnią visumą², yra pilnai kauzališkai nepaaiškinamas ir tai, ko negalima kauzališkai paaiškinti, įmanoma tik aprašyti. Turėdamas mintyje autobiografijas, Kavolis teigia:

Teksto sukūrimas, net kai konkretūs individai kuria tekstus apie jų pačių savi-
monę, nėra nei grynai individualus, nei
visiškai sąmoningas aktas. Netgi jei lai-
komasi nuostatos, jog tekstas paprastai
yra literatūrinės tradicijos dalis (arba ke-
leto literatūrinių tradicijų susidūrimo – ar
abipusio puolimo – taškas), norint paaiš-
kinti, kaip tas tekstas įgijo jam būdingas
savybes, būtina atsižvelgti į religinių ir

kitų kultūrinių judėjimų bei besikeičiančių ar nesikeičiančių valdžios pozicijų sąmoningai ar nesąmoningai jam daroma spaudimą. Tačiau pačioje gelmėje tekstas semiasi unikalumo iš savo autoriaus (ar autorių) pamatinio požiūrio į gyvenimą – esminės „mano paslapties man“ šv. Bernardo žodžiais tariant – kuris pagal sielos logiką yra pirmiau už ideologinį išsipareigojimą bei politinio veiksmo pasirinkimą ir nulemia, koks žmogus tas asmuo bus, besilaikydamas savo ideologinių išsipareigojimų bei atlikdamas politinius veiksmus. Be šios savybės tekstas silpnėja. Nejaučiant šios savybės tekste, pastarojo interpretacija gali nepasisiekti (Kavolis 1998(1984): 38).

Kaip matome, šis kauzališkai nepaiškinamas likutis, Kavolio požiūriu, yra nepaprastai reikšmingas: nuo jo priklauso kultūrinės kūrybos ir jos rezultatų savitumas ir vertė.

Svarstant apie kavoliškojo antiredukcionistinio aprašymo ištakas, abejotina, kad jis perimtas iš Edmundo Husserlio pradėto fenomenologinio judėjimo atstovų darbų. Greičiausiai antiredukcionistinis aprašymas Kavolio sociologijoje atsiranda ne dėl pažinties su fenomenologų darbais, bet dėl vidinės lietuvių išeivių sociologo tyrinėjimų raidos logikos. Susidūrus su XX a. 6–7 dešimtmečių neoavangardo meninės kūrybos individualizacija, kuri sąlygoja kolektyvinių meninių stilių reikšmės nunykimą, Kavolio plėtotą kolektyvinio stiliaus ir jo socialinio bei kultūrinio determinuotumo koncepcija tampa neadekvati. Sociologas turi iš naujo permąstyti savo požiūrį į meno, o žvelgiant plačiau, ir į visos kultūros determinuotumą. Jis at-

sisako vaizduojamojo meno sociologijoje plėtotos prielaidos, kad visa meninė kūryba yra tam tikros, tiksliai apskaičiuojamos paklaidos ribose determinuota, ir vietoj jos suformuluoja kitą prielaidą – kad meninių priemonių (išraiškos formų ir vaizdinių) pasirinkimas ir naudojimas kuriant bendrąją meno kūrinio struktūrą nėra visiškai ir apskaičiuojamai sąlygota įvairiausių socialinių bei kultūrinių veiksnių.

Minėtą prielaidą apie antiredukcionistinio aprašymo ištakas paremia ir tai, kad kavoliškasis ir fenomenologinis aprašymas ne tik sutampa, bet ir skiriasi. Fenomenologinio aprašymo atveju antiredukcionizmas atveria begalinį reiškinių ir jų savybių lauką (aprašymo verta visa, kas pasirodo sąmonėje), o Kavolio atveju aprašymo verta kultūros ir asmenybės sritis yra ribota. Anot lietuvių išeivių sociologo, dėmesio neverti materialinės kultūros produktai, XX a. masinė kultūra, simbolinės išraiškos neturintios vertybinės orientacijos bei elgesio būdai ir visi normatyvinių funkcijų neatliekantys, idiosinkraziški, trumpalaikiai bei negalintys sulaukti universalaus pripažinimo kultūros simboliai bei jų dariniai. Kavolio įsitikinimu, aprašant kultūrą, būtina kreipti dėmesį tik į universalus (kitų kultūrų bei civilizacijų atstovų) pripažinimo sulaukusius, ilgalaikius simbolius bei jų darinius, atliekančius individų sąmonės bei elgesio orientavimo funkcijas. Asmenybės tyrimų atveju atsiribojama nuo individualių psichologinių savybių ir koncentruojamasi į tokias savybes, kurios bendros (*shared*) tam tikrai individų grupei.

CIVILIZACIJŲ ANALIZĖ IR FENOMENOLOGIJA

Antrąją papildomą galimybę svarstyti, kur ir kada Kavolio darbai susisiekiama su fenomenologija, atveria 1985 m. pasirodęs jo straipsnis „Civilization Analysis as a Sociology of Culture“ („Civilizacijų analizė kaip kultūros sociologija“), kuris vėliau įtraukiamas ir į to paties pavadinimo monografiją, pasirodžiusią 1995 m. Šiame straipsnyje Kavolis aptaria įvairias tuo metu populiarias kultūros sociologijos kryptis ir vertina jų galimybes praturti pažintinį civilizacijų studijų instrumentarijų. Tarp svarstomų krypčių figūruoja ir fenomenologija.

Minėtame straipsnyje Kavolis, nepaisant įvairių jo paties nurodytų fenomenologijos trūkumų, labai teigiamai įvertina jos panaudojimo civilizacijų studijose galimybes. Jis tvirtina, kad fenomenologija kartu su struktūralizmu iš visų kultūros sociologijos krypčių gali labiausiai praturtinti civilizacijų tyrimų metodologiją. Esą fenomenologija civilizacijų studijose gali praversti dvejopai. Pirma, fenomenologija gali būti labai naudinga gilinantis į tai, kaip individai interpretuoja kultūrinius darinius ir juos panaudoja socialiniame gyvenime. Tokių dalykų aiškinimasis leidžia geriau suprasti, kaip kultūra yra įaugusi į kasdienę individų tikrovę. Kavolis rašo: „Fenomenologinis požiūris gali daug prisidėti prie supratimo, kaip atsiranda ar įgyja patikimumą nauja kultūros elementų interpretacija. Jis <...> turi daug ką pasakyti apie tai, kaip tam tikros rūšies suvokimas paveikia savo netarpišką socialinę aplinką“ (Kavolis 1985: 30). Antra, iki tam tikro laipsnio fenomenologinis metodas gali būti pravartus susidūrus su

reiškiniams, kurie atrodo neįprasti žvelgiant iš lyginamosios civilizacijų perspektyvos. Jis sudaro sąlygas adekvačiai aprašyti, kaip tokius reiškinius suvokia tie, kurie su jais netarpiškai susiję.

Būtina pažymėti, straipsnyje „Civilization Analysis as a Sociology of Culture“ fenomenologijos sąvoka vartojama netipiška prasme. Kadangi apie fenomenologiją kalbama sociologijos kontekste, galima iš inercijos pagalvoti, kad turimas mintyje Alfredas Schutzas (1899–1957) ir jo inspiruota fenomenologinės sociologijos kryptis. Deja, Schutzo ir su juo siejamos sociologijos krypties neatrandame paminėtų nė vieno karto... Vietoj jų figūruoja *simbolinis interakcionizmas*, kuris įvardijamas *sociologine fenomenologija* (*sociological phenomenology*), sociologijos klasikas Maxas Weberis bei juo sekę autoriai Norbertas Eliasas, Bernardas Groethuysenas, Martinas Greenas ir Jacksonas Learsas, kurie visi kartu suburiami prie *istorinės fenomenologijos* (*historical phenomenology*) vėliavos.

Žinant apie Kavolio polinkį konstruojant kokią nors teorinę bei metodologinę schemą palikti galimybę vėliau ją papildyti naujais autoriais, požiūriais ir teorijomis, kyla klausimas, ar jo siūlomą netipišką fenomenologijos sąrašą būtų galima praplėsti įtraukiant Schutzo socialinę teoriją, kuri konvenciškai laikoma fenomenologine sociologija *par excellence*.

Ieškodami atsakymo į minėtą klausimą prieiname išvadą, kad nėra jokių principinių kliūčių, kurios užkirstų kelią prie simbolinio interakcionizmo ir „istorinės fenomenologijos“ draugijos priskirti ir Schutzo fenomenologinę sociologiją. To-

kią išvadą galima paremti dviem argumentais. Pirma, pagrindus fenomenologinei sociologijai Schutzas padeda Weberio suprantančiąją sociologiją interpretuodamas iš Edmundo Husserlio fenomenologijos perspektyvos. Tad Weberis yra jungiamoji grandis tarp Kavolio savaip suprastos fenomenologijos ir Schutzto fenomenologinės sociologijos. Antra, tarp simbolinio interakcionizmo ir Schutzto fenomenologinės sociologijos egzistuoja nemažai teorinių paralelių. Vienas fenomenologinės sociologijos atstovų George'as Psathas apie jas taip atsiliepia:

Charlesas Cooley (1864–1929), W. I. Thomasas (1863–1947) ir George'as Herbertas Meadas (1863–1931) <...>, simbolinio interakcionizmo mokyklos sociologijoje ir socialinėje psichologijoje atstovai, demonstravo perspektyvą, kuri yra lygiagreti ir suderinama su fenomenologine perspektyva. Kiekviena iš jų suvokė visuomenę kaip procesą, individą ir visuomenę – kaip glaudžiai susijusius, o subjektyvų žmogiškojo elgesio aspektą – kaip būtina socialinės savasties ir socialinės grupės formavimo ir dinaminio palaikymo proceso dalį (Psathas 1973: 5).

Tačiau tai ne viskas, ką galima pasakyti apie Kavolio civilizacijų analizės ir Schutzto fenomenologinės sociologijos santykius. Antrasis Kavolio knygos *Civilization Analysis as a Sociology of Culture* skyrius „Constituting Civilizations“ („Sudarant civilizacijas“) (Kavolis 1995c: 41–120) įgalina mus kalbėti apie netarpiškumą ir teoriniu požiūriu reikšmingesnį jų sąlytį. Šiame skyriuje kognityvinius civilizacijos elementus – *visumos apybraižas* (*totality outlines*), *struktūrą* (*structure*), *energiją* (*energy*), *tvarką* (*order*), *netvarką* (*disorder*) ir *formaliąsias konstrukcijas* (*for-*

mal designs) – lietuvių išeivių sociologas aiškina remdamasis tokia patyrimo samprata, kuri bendraisiais bruožais atitinka ir Schutzto patyrimo supratimą.

Patyrimą Schutzas traktuoja kaip chaotišką sąmonės srautą, kuri į sąryšingą visumą sutvarko pats patiriantysis, pasitelkęs tam tikslui skirtas priemones. Jis rašo: „Kitas mūsų uždavinys – paaiškinti kriterijų, kuriuo remiantis viena interpretacinė schema išsirenkama iš daugelio kitų schemų, kurios yra prieinamos atėjus momentui eksplikuoti duotąjį išgyvenimą. Mat pasirinkimas nėra nuo pat pradžių nurodytas kaip savaime suprantamas ar išskirtinis. Iš tikrųjų, išgyvenimas negali būti išsemtas vienintele interpretacine schema“ (Schutz 1967: 85). Schutzto interpretacinės schemos – tai prasmės, kurias individas pasitelkia apibrėždamas savo elgesio tikslą bei pasirinkdamas priemones šiam tikslui pasiekti.

Savo pobūdžiu Kavolio kognityviniai civilizacijos elementai yra Schutzto interpretacinės schemos. Jų paskirtis – užtikrinti patyrimo rišlumą. Visumos apybraižos leidžia individams aprėpti patyrimo visumą, struktūros – statinių patirties sąryšingumą, energija – dinaminį sąryšingumą, tvarkos – statinio ir dinaminio sąryšingumo dermę, o netvarkos – jų nedermę. Formaliųjų konstrukcijų koncepcija iš dalies susipina su visumos apybraižų, struktūros, energijos, tvarkos ir netvarkos koncepcijomis. Kai kurios formaliosios konstrukcijos (struktūros formos) suteikia galimybę koku nors pavidalu suvokti patyrimo visumą, kitos (santykio formos) – struktūrinius atskirų potyrių santykius, o trečiosios (judėjimo formos) – diachroninį patyrimo sąryšingumą. Kavolis taria, kad kiekvienos is-

torinės civilizacijos organizacijoje egzistuoja visas minėtų elementų repertuaras, iš kurio individai renkasi siekdami įvesti tvarką savo patirtyje.

Būtina pažymėti, kad aptartų sąlyčio taškų su huserliškąja fenomenologijos tradicija pats Kavolis aiškiai neeksplikuoja. Tačiau, baigiant straipsnį, norisi paklausti, ar nėra jo mokslinėje kūryboje ir tokių atvejų, kai minėtai tradicijai priklausančiais darbais jis pasinaudoja sąmoningai ir atvirai. Peržvelgus monografiją *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*, kuri yra turbūt „fenome-

nologiškiausias“ Kavolio kūrinys, atrandame po vieną kartą paminėtus Husserlį (Kavolis 1995: 48), Martiną Heideggerį (ten pat: 78) ir Maxą Schelerį (ten pat: 93–94) bei du kartus – Jeaną-Paulį Sartre'ą (ten pat: 73 ir 101). Tačiau savo teorine reikšme šie atvejai nėra iš tolo neprilygsta aptartiems neeksplikuotiems sąlyčio taškams. Kitose Kavolio publikacijose taip pat pasitaiko atvirų nuorodų į fenomenologų darbus, tačiau, kaip ir *Civilization Analysis as a Sociology of Culture* atveju, jos neturi kokios nors didesnės teorinės reikšmės.

IŠVADOS

Apskritai už studijos *Nužemintųjų generacija*, kurios fenomenologinis pobūdis nekelia jokių abejonių, ribų Kavolis į Edmundo Husserlio pradėtą fenomenologijos tradiciją žvelgia arba neigiamai, arba abejingai. Lietuvių išseivų mokslininko pozicijos šios tradicijos atžvilgiu nesušvelnina nė tai, kad tarp jo plėtotos tyrimų metodologijos ir fenomenologinės filosofijos bei sociologijos egzistuoja ke-

letas reikšmingų sąlyčio taškų. Tokiu būdu anapus *Nužemintųjų generacijos* Kavolio dialogas su fenomenologija neįvyko.

Tokiame atsiribojimo nuo fenomenologijos kontekste būtina sugrįžti prie *Nužemintųjų generacijos* ir svarstyti klausimą, kodėl šioje studijoje Kavolio dialogas su fenomenologija įvyko, o kituose tyrimo laukuose – ne. Tačiau tam reikia atskiro tyrimo.

Literatūra

- Holub Robert C. 1984. *Reception Theory*. London: Routledge.
- Kavolis Vytautas. 1985. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*, *Sociological Theory* 1: 29–38.
- Kavolis Vytautas. 1995a. Apie istorinę psichologiją. R. Naujokaitis (vert.), V. Kavolis. *Kultūrinė psichologija*: 7–10. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis Vytautas. 1995b. Dialektinė psichologinės modernizacijos teorija. R. Naujokaitis (vert.), V. Kavolis. *Kultūrinė psichologija*: 97–108. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis Vytautas. 1995c. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press.
- Kavolis Vytautas. 1998(1984). Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai. M. Žiedas (vert.), V. Kavolis. *Civilizacijų analizė*: 29–151. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis Vytautas. 2000(1992). Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų, Kavolienė R., Kuolys D. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*: 15–31. Vilnius: Baltos lankos.
- Noreika Alvydas. 2011. Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologija, *Filosofija. Sociologija* 1: 65–72.
- Noreika Alvydas. 2015. *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

- Noreika Alvydas. 2017. Vytauto Kavolio politinė psichologija: liberalizmas, protas ir emocijos, *Politologija* 4 (88): 3–35.
- Psathas George. 1973. Introduction, Psathas G. (ed.). *Phenomenological Sociology*: 1–21. New York, London, Sydney, Toronto: John Wiley & Sons.
- Schutz Alfred. 1967. *The Phenomenology of the Social World*. Translated from German by G. Walsh

- and F. Lehnert. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Spiegelberg Herbert. 1982. *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*. The Hague, Boston, Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.
- Sverdiolas Arūnas. 2005. Kam literatams Vytautas Kavolis. R. Karmalavičius (sud.). *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*: 14–26. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Nuorodos

- ¹ Šiuo atveju amerikiečių fenomenologas rašo: „Jei fenomenologinis požiūris į šį uždavinį [aprašyti konkrečius reiškinius] kuo nors išsiskiria, tai savo apgalvotumu ir sąmoningo iššūkio Okamo skustuvo redukcionizmui metimu“ (Spiegelberg 1982: 715).
- ² Pastarasis momentas ypač išryškėja Kavoliui aptariant postmodernistinę asmenybę: „Vienas būdas galvoti apie postmodernistinę asmenybę – tai suvokti ją kaip „konstruktyvistinę“. Konstruktyvistinė asmenybė nebegali savo pačios koherencijos laikyti savaime suprantamu dalyku, kaip tai ramia sąžine buvo įmano-

ma archajiškai asmenybei ir kaip tai įmanoma save apgaulinėjančioms kai kurioms modernistinėms ir antimodernistinėms asmenybėms. Konstruktyvistas gali laikyti savaime suprantamu dalyku tik kai kuriuos savo asmenybės *elementus* [kursyvas Kavolio. – A. N.], bet ne visą savo asmenybės struktūrą. Jam savo asmenybę tenka konstruoti iš prieštaringų elementų, kuriais aprūpina įvairūs psichoistoriniai procesai, atsitrenkiantys į jo biologinį organizmą. Jis turi išradinėti ne save patį, o savo koherentiškumą ir spontaniškumą“ (Kavolis 1995b: 105).